

การจัดการความทรงจำพื้นที่ม่อนฤๅษี-ดอยเวียงอย่างมีส่วนร่วม: การสถาปนาสิทธิ 2 ชุมชนบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนตำบลดงมะตะ อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย¹

ศศิภา คำกำ*, ณรงค์ เจนใจ และทศพล คชสาร

สำนักวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

*Corresponding author. E-mail: Sasipar_nhong@hotmail.com

บทคัดย่อ

ความทรงจำเกี่ยวกับพื้นที่นับเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ให้มีชีวิตชีวามากขึ้น บทความชิ้นนี้เป็นกรนำเสนอการจัดการพื้นที่ม่อนฤๅษีและดอยเวียงอย่างมีส่วนร่วมโดยชาวบ้านตำบลดงมะตะ ผ่านการเล่า เรื่องประวัติศาสตร์ ซึ่ง“เรื่องเล่า” ที่ถ่ายทอดมานี้เชื่อมโยงถึงวิถีการดำรงชีพของชาวบ้าน จนทำให้ชาวบ้านรู้สึกหวงแหนพยายามที่จะอนุรักษ์ รูปแบบของการแปรสภาพการอนุรักษ์พื้นที่จึงมีความสอดคล้องกับลักษณะทางความเชื่อที่อ้างอิงกับเรื่องราวหรือตำนานที่เกิดขึ้น ผ่านการเล่าสืบต่อกันมา กระบวนการเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านมีปฏิบัติการต่อพื้นที่ทั้งสองแหล่ง เช่น ชาวบ้านเป็นทั้ง “ผู้กระทำกร” ในการประกอบพิธีกรรมต่อความเชื่อในบรรพบุรุษอย่างเคารพ นอกจากนั้นแล้วปฏิบัติการของพวกเขาไปสู่สิทธิในการจัดการอย่างมีส่วนร่วมในฐานะ “เจ้าของ” ของม่อนพระฤๅษีและดอยเวียงซึ่งผู้วิจัยเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “การสถาปนาสิทธิบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถเข้าถึงใช้ประโยชน์จากพื้นที่เพื่อการดำรงชีพมากกว่านั้นอำนาจที่เกิดขึ้นนำไปสู่การดำรงอยู่ของชุมชนดงมะตะอีกทางหนึ่งด้วย

คำสำคัญ การจัดการกับเรื่องเล่า การจัดการอย่างมีส่วนร่วม ความทรงจำทางสังคม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สิทธิชุมชน

Abstract

Memory of space is path of driven community's history. This article try to present to practice of Dongmada's villager with management Mon Phra Ra-See and Doi Wieng area. There are many narrative about this area past their experience and other. The narrative related their livelihoods and useful form this area until theyfeeling cherished. More than, they can conservation this area follow their believe. The power of their memory whit spirit space result to the villager's practice. For example, they have an actor and ritual with their ancestral spirits respectfully. Then the practice of them bring to right and participant management as a “owner” of Mon Phra Ra-See and Doi Wieng. The researcher call their practice that “establishment right on the sacred space” which they have power in useful this area for their livelihoods. Moreover, the power bring to existence of Dongmada's community.

Keyword: Narrative Management, The Participant Management, Social memory, The sacred space, Right of community

¹ บทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย “การพัฒนาฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตำบลดงมะตะ อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย” ประจำปีงบประมาณ 2559 โดยได้รับสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

บทนำ

ความทรงจำทางสังคม (Social memory) นับเป็นแนวคิดหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในภาวะที่สังคมเผชิญกับ “วิกฤติ” ซึ่งสภาวะที่ถูกเรียกว่า วิกฤติ (crisis) นี้เป็นได้หลากหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ กรณีสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในภาคใต้ของไทย ที่ “วิกฤติ” ด้วยเหตุเพราะการใช้ความรุนแรงรวมทั้งการเจรจาไม่เป็นผล เมื่อเครื่องมือในการสลายวิกฤติอย่างเช่น ปฏิบัติการของรัฐไม่สามารถหดยับยั้งให้บรรลุผลได้ คนในพื้นที่ซึ่งเผชิญกับความรุนแรงเลยแสวงหาทางออกโดยการสร้างปฏิบัติการที่เรียกว่าการรื้อฟื้นพื้นที่ความทรงจำกลับคืนมาและอีกกรณีหนึ่งคือ พื้นที่ความทรงจำเกิดขึ้นในบริบทที่ผู้คนที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ที่สามารถหดยับใช้ให้เกิดประโยชน์ในสถานการณ์ใหม่ เช่น งานศึกษาที่กล่าวถึงพื้นที่เมืองหลวงพระบาง ของศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2551) ที่เวลาที่เปลี่ยนผ่าน ทำให้หลวงพระบางซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองอันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และประชาชน ปัจจุบันหลวงพระบางกลายเป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยวที่ระบบกษัตริย์นั้นได้เลือนหายไป แต่ชาวหลวงพระบางพยายามที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์ โดยการสร้างสัญลักษณ์ที่บ่งชี้ว่าพวกเขาเคยดำรงชีวิตอย่างไร กรณีปุเยอ ยาเยอ หรือ กรณีการแห่ขบวนของการนางสังขาร อันเป็นตัวแทนของกษัตริย์ การรื้อฟื้นความทรงจำในลักษณะเช่นนี้ คือ การหดยับเอาความสำคัญของฉากชีวิตหนึ่งของชาวหลวงพระบางขึ้นมาเพื่อเป็นการสะท้อนตัวตนของคนหลวงพระบางที่มีต่อราชวงศ์นั่นเอง ขณะที่ Tanabe Shigeharu (2002) ได้ชี้ให้เห็นว่าในสังคมที่เรียกว่าภาวะสมัยใหม่ (Modernization) วัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาในชุมชนนั้นได้ก่อให้เกิดการปะทะสังสรรค์กันขึ้นกับวัฒนธรรมดั้งเดิม การปะทะกันเช่นนี้เองที่ทำให้ชุมชนเกิดความระส่ำระสาย หรือ วิกฤติ ด้วยเหตุนี้ผู้คนจึงประกอบสร้างความทรงจำขึ้นลักษณะของความทรงจำที่ทานาแบกล่าวถึงในภาวะสมัยใหม่นี้ไม่ได้เป็นไปอย่างกลมกลืน หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หมายถึง มีความเคลื่อนไหวระหว่างความทรงจำของปัจเจกชนและความทรงจำของสังคม แต่ขึ้นอยู่กับอำนาจที่คนจะหดยับเอาความทรงจำของปัจเจกชนซึ่งคิดว่ามีประโยชน์ขึ้นมาเป็นความทรงจำร่วมก็ได้เช่นเดียวกันกับพื้นที่ตำบลดงมะดะ อำเภอมะลาว จังหวัดเชียงราย ที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานกว่า 205 ปี โดยที่ผู้วิจัยเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาเพื่อให้เห็นถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงของของชุมชนทางด้านการเมืองเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละช่วงยุคโดยสรุปได้ดังนี้ ในช่วงยุคแรกของการก่อตั้งหมู่บ้านนั้น หรือ ช่วงบุกเบิกก่อนการเกิดรัฐชาติตามหลักการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่เข้ามาอยู่ เป็นครัวเรือนแรก ๆ เป็นกลุ่มคนไทลื้อตั้งชุมชนใกล้กับแม่น้ำลาวไหลผ่าน เมื่อมีความมั่งคั่งก็มีการรวมกลุ่มนั้นสร้างวัดขึ้นในช่วงปีพ.ศ. 2355 ชื่อว่า วัดรวกหลวง และ วัดป่าห้า ในปีพ.ศ. 2410 มีการสร้างวัดดงมะดะขึ้น และในปีพ.ศ. 2440 วัดผาบ่องก็ถูกสร้างขึ้นจากศรัทธาของชาวบ้าน นั่นสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อระบบการผลิตของคนในชุมชนนำมาซึ่งความมั่งคั่ง และตระกูลที่สั่งสมทุนได้ก็สามารถนำคณะศรัทธาร่วมกันสร้างวัดช่วงนี้จึงมีการถวายที่ดินเพื่อสร้างวัดวาอารามด้วย การช่วยเหลือกันจึงเกิดขึ้นภายในกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มตระกูลเป็นหลัก

ต่อมาในยุค 2445- 2575 หรือยุคการปฏิรูปบ้านเมือง ช่วงเวลานี้นับได้ว่าชุมชนภาคเหนือเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับเมือง และระดับตำบล ในด้านการเมืองนั้นพบว่าการลอบทบาทของเจ้าเมืองแต่มีการตั้งอำเภอลำปาง ด้านเศรษฐกิจนั้นพบว่าการขยายตัวของการค้าภาคเหนือมีผลต่อการขยายตัวของชุมชนด้วยเช่นกัน การก่อเกิด “กาดแม่ลาว” ซึ่งชาวบ้านกล่าวว่าตั้งขึ้นในราวปีพ.ศ. 2576 กลายเป็นเครื่องสะท้อนการปรับตัวของชุมชนต่อการขยายตัวเข้ามาของการค้าใบยาสูบ การก่อเกิดกาดลาวในช่วงนี้ดำเนินไปเพื่อสนองตอบต่อกลุ่มพ่อค้า แม่ค้าใบยาสูบ ที่ขยายตัวเข้าสู่ภาคเหนือแล้ว กาดเข้ามามีความสำคัญกับชาวบ้านในฐานะเป็นแหล่งสะสมทุนอีกช่องทางหนึ่ง ความมั่งคั่งจากการสะสมทุนทำให้ผู้คนในท้องถิ่นกระจายครัวเรือนกันมากขึ้นพบว่าการสร้างวัดแห่งใหม่ขึ้น ได้แก่ วัดผาบ่อง (ปัจจุบันอยู่หมู่ที่ 8 บ้านห้วยล้านผาบ่อง) สร้างในปีพ.ศ. 2445 ขณะที่ทางทิศเหนือมีการสร้างวัดน้ำล้อมขึ้นในปีพ.ศ.2445 ซึ่งเป็นวัดในหมู่บ้านห้วยหาว หมู่ที่ 2 ขณะที่ช่วงเวลาต่อมา

ยุค 2476 -2530 เป็นช่วงที่การค้าเริ่มขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะทางภาคเหนือนั้นมีแหล่งการค้าแห่งใหญ่คือ ตลาดท่าอิฐ ในอุดรดิตถ์ การค้าภายในหมู่บ้านยังคงดำเนินไปควบคู่กับการมีตลาดการค้าประจำชุมชนขณะเดียวกันก็มีชนต่างชาติพันธุ์เข้ามาทำการค้าด้วย พบว่าช่วงนี้มีบรรดา “พ่อค้าวัวต่าง” ที่นำโดยชาวไทยใหญ่เดินทางนำสินค้าจากทางรัฐฉานเข้ามาทำการค้าด้วย ในระหว่างทางมีการแวะพักบนเส้นทางสายอำเภอมะลาว -พาน-พะเยา-แพร่-น่านและ

อุตรดิตถ์ เพราะพบว่ามิชชันนารีชาวไทใหญ่ตั้งชุมชนอยู่ ณ หมู่บ้านร่องศาลาปัจจุบัน และกำโรจากการค้าของนำมาสร้างพระพุทธรูป สร้างวัดเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชุมชนขึ้น ปรากฏพบว่าในปีพ.ศ. 2486 มีการสร้างวัดอยู่บริเวณบ้านร่องศาลาฝั่งตะวันออก โดยมีจารึกปีที่สร้างได้ฐานพระพุทธรูป โดยนายอุส่วย นางเอ้ย เป็นผู้สร้าง (พ่อหนานเมืองมา และพ่อส่วย ใจหาญ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2559) ชื่อเดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดชุมทางศิริราช (พระครูอุปัถฌัมภ์ ภาสุกิจ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2560) ปัจจุบันนี้กลายเป็นวัดร้าง ชาวบ้านย้ายไปสร้างวัดใหม่ชื่อว่าวัดร่องศาลา ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของถนนสายเชียงราย-พาน-พะเยา การก่อเกิดกาดทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นมีความหลากหลายมากขึ้น กล่าวคือไม่เฉพาะแต่การยังชีพด้วยการทำนาอย่างเดียว แต่การค้าข้าวเริ่มคึกคัก พบว่าคนท้องถิ่นเองก็มีการนำข้าวเปลือกออกขาย(พ่อพงษ์พัฒน์ คำน้อย, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2560) พบว่าในหมู่บ้านมีพ่อค้าข้าวเปลือกชาวบ้านเรียกติดปากและรับรู้ชื่อนี้มีที่มาจากความเป็นเส้นทางบรรทุกข้าวเปลือกขายนั่นเองส่วนในแง่ของสังคมและวัฒนธรรมแล้วพบว่ามีการสร้างวัดขึ้นเป็นศูนย์กลางของชุมชนเช่น ราวปีพ.ศ. 2478 มีการสร้างวัดป่าตึงขึ้นเป็นวัดประจำหมู่บ้านป่าตึง หมู่ที่ 1 ในปีพ.ศ. 2497 พบว่ามีการสร้างวัดขึ้น 2 แห่ง ได้แก่ วัดสันหนองเหลียว และวัดห้วยสำนยาว (บพิตร กินาวงค์, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2560)ต่อมาในช่วงพ.ศ. 2500 ถือว่าเป็นช่วงที่นโยบายการพัฒนาของภาครัฐเข้ามาสู่หมู่บ้านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐท้องถิ่น หรือ ผู้นำชุมชนสัมพันธ์กับการดำเนินตามนโยบายส่วนกลาง ช่วงนี้เองที่มีการสร้างถนนโดยลาดยางมะตอย มีผู้คนทยอยเข้ามาสู่หมู่บ้านมากขึ้นมีการจัดตั้งโรงเรียนดงมะตอยโดยนายอำเภอเมืองเชียงรายเป็นผู้ตั้งในปีพ.ศ. 2502 ปัจจุบันนี้เปลี่ยนชื่อมาเป็นโรงเรียนแม่ลาววิทยาคม ในระยะนี้เองที่ชุมชนให้ความสำคัญกับการศึกษา ได้มีการสร้างโรงเรียนขึ้นโดยการนำของกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านและการเกิดขึ้นของคณะช่างสอนในอำเภอแม่ลาว คณะทองสร้อยจึงเป็นอีกคณะหนึ่งที่เป็นที่รู้จักซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนให้ความสำคัญกับการศึกษาหาความรู้ทั้งในระบบและนอกระบบพร้อมทั้งระบบสาธารณสุขที่ขยายเข้าสู่หมู่บ้าน

ยุค พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน ช่วงนี้พบว่าในช่วงที่ตำบลมีการพัฒนาเกิดขึ้นหลายอย่าง คือมีการแยกอำเภอแม่ลาวออกมาจากอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ในปีพ.ศ. 2536 ทำให้อำเภอแม่ลาวมีการจัดการ บริหารเอง การก่อเกิดเทศบาลตำบลขึ้นสะท้อนให้เห็นว่าการกระจายอำนาจในการบริหารท้องถิ่นเริ่มมากขึ้นท้องถิ่นมีอิสระในการบริหารงาน หมายถึงว่าในแง่ของการดูแลรับผิดชอบของตนเอง ช่วงนี้เองที่ทำให้เห็นว่าชุมชนเองมีศักยภาพในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำ หรือ ผู้นำชุมชนในตำบลดงมะตอยที่มีความเข้มแข็ง กลุ่มปราชญ์ชุมชนที่มีส่วนในการผลักดันโครงการต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนานั้นก็จำกัดอยู่เพียงกลุ่มปราชญ์ กลุ่มผู้นำ และเทศบาล ในช่วงเดือนพฤษภาคมปีพ.ศ. 2557 ที่ผ่านมามดงมะตอยเผชิญกับ “แผ่นดินไหว” ซึ่งนับว่าเป็นเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพย์สินและกำลังใจของคนภายในท้องถิ่นอย่างยิ่ง นั่นจึงเป็นจุดที่ทำให้ชาวบ้านดงมะตอยตระหนักในคุณค่าตนเองและพยายามที่จะค้นหาศักยภาพของชุมชนไม่ว่าจะเป็นด้านอื่น ๆ อย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรบุคคล ด้านประเพณี

วัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อรื้อฟื้นชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยใช้ฐานทรัพยากรเดิมที่มีอยู่สนองตอบต่อภาวะความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันและอนาคตที่จะเกิดขึ้นแต่กระนั้นก็ตามการพัฒนาที่ถากถอมเข้ามาไม่ได้สร้างศักยภาพให้กับชุมชนทุกกลุ่ม โครงการพัฒนาบางอย่าง เช่น การฝึกออาชีพไม่มีความต่อเนื่อง เนื่องจากขาดแรงจูงใจ ขาดแนวทางและทิศทางอันมาจากไม่ได้เข้าใจหรือตระหนักในประวัติศาสตร์ของชุมชน ซึ่งทำให้ไม่ได้ตระหนักว่าภายในชุมชนเองมีทรัพยากรที่มีศักยภาพที่จะนำมาใช้พัฒนาให้เกิดประโยชน์ในเชิงคุณค่าทางสังคมและเศรษฐกิจได้ ในแง่ที่ว่าประวัติศาสตร์ของดงมะตอยไม่ได้รับการบันทึกเลย เนื่องจากชุมชนละเลยให้ความสำคัญในส่วนนี้ไป (บพิตรกินาวงค์, สัมภาษณ์วันที่ 4 มิถุนายน 2559) มีเพียงแต่คำบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่น และนั่นอาจจะส่งผลทำให้ความทรงจำที่ถูกเก็บงำเลือนหายตามกาลเวลาทั้งนี้จากข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ข้างต้นในแต่ละช่วงยุค ผู้วิจัยได้ฉายภาพให้เห็นว่าชุมชนมีแหล่งโบราณสถานที่สามารถอ้างอิง “ตัวตน” ของชุมชน และแหล่งโบราณสถานเหล่านี้ควรได้รับการพัฒนา เช่นเดียวกับกับความทรงจำเกี่ยวกับพื้นที่ที่สำคัญของชุมชนอีก 2 แห่ง ซึ่งได้แก่พื้นที่ม่อนถาษีและพื้นที่ดอยเวียง อันเป็นพื้นที่ที่มีเรื่องเล่าผ่านการรับรู้ของชาวบ้านในตำบลแต่ไม่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมา ทั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ด้วยแนวคิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถูก

นำมาใช้เพื่อวิเคราะห์ในรูปแบบของคติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมผ่านพื้นที่ space หรือ สถานที่ (Place) เช่น พื้นที่ที่เป็นภูเขาที่ผู้คนในชุมชนมักจะใช้ความเชื่อเรื่องจักรวาลคติ ผนวกเข้ากับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในการสร้างพระธาตุขึ้น เพื่อให้เป็น “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์” (Sacred Mountain) จนกระทั่งคติการสร้างพระธาตุนบยอดดอยได้รับความนิยมอย่างมากของคนล้านนา (Damrikun, 2002: 180-183) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีองค์ประกอบทั้งด้านที่เป็น “โลกสามัญ” และ “โลกศักดิ์สิทธิ์” ศรีศักร วัลลิโภดม จึงจำแนกลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้ 1. ลักษณะเชิงพื้นที่ที่ผูกโยงกับสภาพทางภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศเช่นเนินเขา ศาสนสถานของบรรพบุรุษ 2. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่า ซึ่งเป็นความหมายที่ชุมชนสร้างขึ้นผ่านการผูกเรื่องราว และตำนานในอดีต ออกมาเป็นเรื่องราวจากรุ่นสู่รุ่น 3. ร่องรอยกิจกรรม ทางศาสนา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ เกี่ยวข้องกับตำนานในพื้นที่ (Valipodom, 1999)หรือ บางครั้งก็อาจจะมีการจำแนกเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศาสนสถานพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางธรรมชาติ (Sacred Natural Sites) แต่ตามความเข้าใจ การให้ความหมายของชาวบ้านต่อพื้นที่หรือสถานที่นั้นมักมีความเกี่ยวข้องกับการนับถือผี (Spirit) และความสัมพันธ์ต่อพื้นที่ผ่านการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติ(Natural Resources) เช่นนั้นแล้วในแง่ความศักดิ์สิทธิ์นั้นจึงกลายมาเป็น “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม”(สถาพร เก่งพานิชและคณะ, 2559: 128-136) การนิยามลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นจึงขึ้นอยู่กับ 6 ลักษณะของพื้นที่ การใช้ประโยชน์ของชุมชน กับการให้ความหมายต่อพื้นที่ในแง่ที่มีวัฒนธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ในบทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอว่า ด้วยความน่าสนใจของพื้นที่ทั้งสองที่เป็นความทรงจำหนึ่งของชุมชนมาเป็นภาพสะท้อนว่าชาวบ้านมีปฏิบัติการอย่างไรกับพื้นที่สองแห่งนี้ โดยทั้งนี้ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ 2 ประการ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาความทรงจำทางสังคมผ่านเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะของพื้นที่ม่อนฤาษี-ดอยเวียงของชาวบ้านตำบลดงมะเดะ อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย
2. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาพื้นที่ม่อนฤาษี-ดอยเวียง ของชาวบ้านตำบลดงมะเดะ อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย

วัตถุประสงค์และวิธีการ

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาชาติพันธุ์วรรณา โดยมีขั้นตอนและวิธีการในการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. การเลือกพื้นที่ที่ศึกษานามของการศึกษา นั้นเป็นหมู่บ้าน 19 หมู่บ้านที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลดงมะเดะและในเขตรับผิดชอบของเทศบาลแม่ลาว
2. ประชากรที่ศึกษาได้แก่ กลุ่มแรกคือ อดีตผู้นำชุมชน ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะแรก ๆ ซึ่งนับเป็น key informant ในการบอกเล่าภาพรวมของสภาพภูมิทัศน์ชุมชน ความเคลื่อนไหว การเคลื่อนย้าย ด้านประชากร กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชน และกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มที่สาม คือ พระสงฆ์ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะให้ข้อมูลในด้านต่อไปนี้
  - ก. ด้านประวัติศาสตร์การอพยพ ตำนาน เรื่องเล่า
  - ข. ด้านลักษณะทางสังคม กลุ่มเครือญาติ ตระกูล
  - ค. ด้านเศรษฐกิจของชุมชน
  - ง. ด้านประเพณี พิธีกรรม วัฒนธรรมความเชื่อและโบราณสถาน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน
3. เครื่องมือที่ใช้วิจัย ประกอบไปด้วยดังต่อไปนี้
  - 3.1 แบบสัมภาษณ์ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน

3.2 แบบบันทึกการสนทนากลุ่มเพื่อรวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์

3.3 แบบประเมินและตรวจสอบข้อมูลเพื่อจัดทำเป็นเอกสาร แผ่นพับและการคัดเลือกข้อมูลที่จะนำเผยแพร่ทางเว็บไซต์

4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการเก็บข้อมูลดังต่อไปนี้

การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์หรือสามารถถ่ายทอดประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายของผู้คนอย่างครอบคลุมในแต่ละช่วงเวลา เหตุการณ์

การสนทนากลุ่มย่อย กระบวนการนี้จะเกิดขึ้นในระหว่างที่ผู้วิจัยลงภาคสนาม โดยบางประเด็นที่ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์แล้ว และเห็นว่าข้อมูลดังกล่าวยังมีความแตกต่างกัน ก็จะจัดกระบวนการสนทนากลุ่มโดยการเชิญผู้รู้ในด้านนั้น ๆ มาพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลที่ได้ และกระบวนการดังกล่าวจะถูกจัดขึ้นอีกครั้งหลังจากที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลและทำการวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จเรียบร้อยแล้ว เพื่อเป็นเวทีของการตรวจสอบข้อมูล

ผลการศึกษา

ลักษณะทางกายภาพของม่อนฤาษี-ดอยเวียง: พื้นที่แห่งความทรงจำ

ตามลักษณะสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ดงมะตะแล้ว พบว่าประกอบด้วยพื้นที่ราบสลับกับหุบเขาที่มีสัน ดอนหนองน้ำ ปรากฏอยู่จำนวนมาก พื้นที่ชุมชนดงมะตะนี้เป็นบริเวณพื้นที่ราบ สลับกับสันเขาพิจารณาจากชื่อบ้านนามเมืองที่ตั้งขึ้นในระยะหลังนั้นจะมีคำว่า สัน หนอง ห้วย จำนวนมาก และบนยอดภูส่วนใหญ่แล้วตามความเชื่อของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะถือว่าเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ในอาณาบริเวณนี้ปรากฏพบม่อนดอย ตามคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชนเรียกพื้นที่นี้ว่า ม่อนพระฤาษี (Mon PhraRa-See) ที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านหนองเก้าห้อง ห่างจากตัวชุมชนเลียบบไปตามถนนสายแม่สรวย-เวียงป่าเป้า ประมาณ 2 กิโลเมตร จะเจอกับกาดเห็ดที่อยู่ริมถนน กาดเห็ดเป็นคำภาษาท้องถิ่นที่

ชาวบ้านเรียก บริเวณพื้นที่ตลาดชายเห็ด ในช่วงที่ฤดูเห็ดออก ดังนั้นเพิงหมาแหงนที่ตั้งตามแนวถนนปัจจุบันเวลาที่รถสัญจรผ่านจะมีแม่ค้ามาขายของเป็นช่วง ๆ เท่านั้น ขณะที่อีกฟากหนึ่งของถนนด้านทิศเหนือจะเจอม่อนดอยที่ปกคลุมไปด้วยไม้ดิง เป็นป่าโปร่ง แต่มีไม้เลื้อยขึ้นจำนวนมาก พื้นที่นี้นับเป็นพื้นที่อุดมไปด้วยเชื้อเห็ด มียอดไบเหมาขึ้นยกเหนือระดับพื้น เมื่อเลาะเข้าไปจะพบร่องรอยของก้อนหินที่วางเรียงลงมาตามลำธารสายเล็ก ๆ และพอมองไปยังลานกว้างจะพบศาลเล็กตั้งอยู่บนยอดเนิน ภายในศาลไม้กว้างประมาณ 1 เมตรครึ่งนั้น มีรูปพระฤาษี ซึ่งชาวบ้านนำมาวางไว้พร้อมกับเครื่องเซ่นไหว้เป็นผลหมากรากไม้พื้นที่ โดยรอบล้อมโอบล้อมไปด้วยก้อนหินที่มีอายุเก่าแก่ แต่ไม่ทราบอายุ ลานกว้างที่สะอาดสะอ้านเป็นที่น่าแปลกใจเสมือนหนึ่งว่ามีผู้ใดมาทำความสะอาดเรื่องเล่าของชาวบ้าน ได้กล่าวถึงม่อนดอยแห่งนี้ว่าเป็นพื้นที่ที่ฤาษีมาบำเพ็ญภาวนา และมักจะลงสรงน้ำที่ลำธารด้านล่าง เพราะดูก้อนหินที่วางเรียงกันนี้ลาดยาวเป็นแฉกเป็นแนวไปตามลำธารที่น้ำไหลผ่าน (พอบัน ศิลา สัมภาษณ์วันที่ 4 ตุลาคม 2559) จากการเดินสำรวจร่วมกับแม่ค้าชายเห็ดในช่วงที่ฤดูเห็ดออกเก็บเห็ดขาย พบว่าพื้นที่บริเวณดังกล่าวมีดินที่มีเชื้อเห็ดเพาะ หรือในภาษาพื้นเมืองเรียกว่า เห็ดถอบขึ้นอยู่จำนวนมาก นอกจากนี้แล้วยังมีไบเหมา พืชพื้นบ้านที่นำมาปรุงอาหารร่วมกับเห็ดเพาะ พืชสมุนไพรอีกจำนวนมากที่หาได้จากป่าแห่งนี้ ปัจจุบันนี้ม่อนพระฤาษีเป็นเขตป่าอนุรักษ์ หรือ ป่าชุมชนที่อยู่ในความดูแล ของหมู่ที่ 12 หมู่บ้านหนองเก้าห้อง เป็นที่รู้จักของคนภายในตำบลดงมะตะเป็นอย่างดี

ภาพถ่าย: พื้นที่ม่อนฤๅษีและศาลฤๅษีองค์ดำ ในเขตความดูแลของหมู่บ้านหนองแก้วห้อง

นอกจากนี้แล้วพื้นที่ “ดอยเวียง” ตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านดงมะตะ หมู่ที่ 16 สภาพพื้นที่เดิมนั้นเป็นป่าดงดิบตามคำเล่าขานของชาวบ้านเกี่ยวกับพื้นที่แห่งนั้นนั้น อยู่ในช่วงสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเชียงราย เชียงแสน ณ เวลานั้นเป็นหัวเมืองหน้าด่านทางตอนเหนือ เมื่อครั้งอาณาจักรอยุธยาเรืองอำนาจขยายอำนาจเข้าครอบครองล้านนา สำหรับอยุธยา ล้านนาคือเมืองหน้าด่านสำหรับรับศึกพม่า สำหรับพม่าแล้ว ล้านนาคือเมืองที่เป็นแหล่งเสบียงอาหารสำหรับการทำศึกกับอยุธยาด้วยเหตุเพราะหัวเมืองเหนือนั้นนอกจากจะปกคลุมไปด้วยป่าไม้สัก ซึ่งการจัดกระจายอยู่โดยทั่วไปจนกระทั่งถึงบริเวณพื้นที่หมู่บ้านหนองแก้วห้องปัจจุบันพื้นที่ดอยเวียงเองก็มีลักษณะเป็นสันดอย ภาษาเหนือเรียกว่า ม่อนดอย ตามยุทธศาสตร์การเดินทางแล้วเพื่อเป็นการอำพรางกองทัพมิให้ข้าศึกล่วงรู้ พระองค์มักจะมีการเดินทางตามเส้นทางเลียบบแม่น้ำ หากพิจารณาดูแล้วชุมชนดงมะตะนี้ตั้งอยู่บริเวณเลียบบแม่น้ำลาว แม่น้ำที่ไหลลงมาจากเทือกเขาผีปันน้ำ เพื่อให้กองทัพและช้างได้อุปโภคบริโภคระหว่างการเดินทาง โดยปกติแล้วกองทัพนั้นประกอบไปด้วยหัวหน้าทัพ นั่นคือพระนเรศวรมหาราช พร้อมด้วยนายทหารทั้งชั้นพระยา หมื่น ขุน ชาวบ้านธรรมดาเด็ก พระ ช่าง และช่าง สำหรับความทรงจำของชาวบ้านผ่านคำบอกเล่า พื้นที่แห่งนี้มีทหารฮ่อมาขูดคูไว้ บ้าง คนอาจจะเรียกดอยนี้ว่า ดอยเวียงฮ่อและเพื่อป้องกันช้างป่าส่งก่อนที่จะมีนิสัยดุตันถือได้ว่าเป็นช้างในตำนานที่ใช้ในการทำศึก หากตกมันก็ยากที่จะควบคุมการขูดคูเมืองจึงลี้กเพื่อป้องกันช้างด้วย² ตามคำสันนิษฐานของพระวันชนะ วรญาโน³ ชาวบ้านรู้จักกันในฐานะที่เดิมท่านเป็น “สล่า” ที่มีฝีมือด้านงานปั้นปูน ได้เล่าว่า

“การที่กองทัพมีพระอยู่ด้วยเนื่องจากเวลาที่มีผู้ร่วมทัพนายทหารเสียชีวิต พระจะได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่ทัพ นายกอง บรรดาทหารเหล่านั้นอีกทั้งช่างจะทำหน้าที่ในการสร้างสลุบเพื่อใส่อัฐของผู้เสียชีวิต เป็นไปได้ว่าการเดินทางในแต่ละที่ของพระนเรศวรมหาราชจะมีกลุ่มชาวบ้าน ช่าง พระสงฆ์ที่ติดตามทัพตามความสมัครใจ”

หลักฐานที่ปรากฏว่าพื้นที่แห่งนี้เป็นที่พักทัพสมัยพระนเรศวรนี้คือ ร่องรอยของคูเวียง ที่มีการขูดเป็นร่องลึก ปัจจุบันนี้คูชั้นนอกสุด มีความตื้นเขินเพราะมูลดิน แต่ทางเทศบาลก็นำเอาแม่โคโครมาขูดเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ทางการเกษตรคูที่สองนับจากคูชั้นนอกสุด อยู่ห่างกันประมาณ 300 เมตร หลังจากการเดินทางสำรวจพื้นที่โดยทีมวิจัยและชาวบ้านพบว่าคูทั้งหมด 3 คูด้วยกัน ปัจจุบันดอยเวียงปกคลุมไปด้วยไม้ตะแบกป่าไผ่ต้นก่อแดง ด้วยกันต้นมะตะ ไม้สัก ไม้ดู่ และพรรณไม้อื่น ๆ อีกมากมายที่มี สรรพคุณทั้งการนำมาบำรุงร่างกาย รักษาโรค การทำเป็นสีย้อมผ้า และใช้ใน

² พ่อดวงดี คำสมุทร และพ่อนานอินจันทร์ กาวิชย์ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2559 ธันวาคม 26

³ สัมภาษณ์ในวันที่ 4 ตุลาคม 2559 ปัจจุบันสึกออกมาแล้ว ชาวบ้านรู้จักกันในนาม สล่าป้อม ซึ่งมีฝีมือในการปั้นพระพุทธรูป

พิธีกรรม นอกจากนี้แล้วบริเวณดังกล่าวยังเป็นแหล่งของป่า ไม่ว่าจะเป็นเห็ด หน่อไม้ มะกอก ซึ่งจะมีเฉพาะพื้นที่เท่านั้น ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปหากินได้เท่าในระยะเวลาต่อมาทางชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันที่จะอนุรักษ์พื้นที่บริเวณนี้ไว้ โดยไม่ให้ผู้ใดล้วงล้าตัดไม้เพราะถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ภาพถ่าย: คูเมืองที่ปรากฏร่องรอยในพื้นที่ดอยเวียงและภาพชาวบ้านตำบลดงมะเดะช่วยกันปั้นพระพุทธรูปทันใจ

ชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วม

สล่าป้อม ผู้ที่ประกอบอาชีพช่างปูนปั้นที่มีประสบการณ์มายาวนาน ส่วนใหญ่แล้วจะเดินทางไปตามพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นที่กาญจนบุรี อุตุยา เพื่อปั้นพระพุทธรูปในพระวิหาร ได้ทำการระดมเงินมาสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่สูง 4 เมตร ณ พุทธสถานดอยเวียง นั่นทำให้ผู้คนที่มิจิตศรัทธาได้เข้ามาร่วมบุญเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างพระพุทธรูปทันใจ ในกรณีนี้ชาวบ้านหมู่บ้านดงมะเดะ เข้ามาร่วม โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ที่เข้ามาร่วมปั้น งานพิธีกรรมปั้น พระพุทธรูปพระเจ้าทันใจเริ่มตั้งแต่เช้าของวันที่ 7 มกราคม 2560 โดยมีพระสงฆ์ที่มาจากกาญจนบุรีร่วมทำพิธีบวงสรวง สิ่งของที่ใช้ในการบวงสรวงนั้นประกอบไปด้วยไข่ไก่ต้มจำนวนนับร้อยฟอง ผลไม้ตามท้องถิ่น ธัญพืชอันประกอบด้วยถั่วแดง เผือก พร้อมเครื่องบวงสรวงอีกจำนวนมากที่ตั้งบนโต๊ะด้านหน้าลานโล่งแจ้ง ด้านหน้าปะรำปั้นพระพุทธรูปทันใจ

อีกฝากหนึ่งของทางเข้ามีการตั้งโต๊ะถวายยอดเงินทำบุญ โดยมีคณะกรรมการชุมชนทำหน้าที่เป็น ผู้ดูแล พื้นที่โล่งหรือตัวอาคารที่ฉาบด้วยปูนชั้นเดียวติดพื้น เป็นที่พักนอนสำหรับคณะเดินทางมาทำบุญจำนวน 40 คน อีกด้านหนึ่งของทางสัญจรมีการตั้งเต็นท์ให้แก่วงดนตรีพื้นบ้าน โดยเป็นวงดนตรีที่เกิดจากการรวมกลุ่มกันในตำบลดงมะเดะ ดนตรีทำการบรรเลงเพลงเป็นช่วง ๆ ทำให้พิธีไม่เงียบเหงา พร้อม ๆ กับที่แม่ครัว ซึ่งเป็นกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านตำบลดงมะเดะ หมู่ที่ 16 เป็นกลุ่มหลักในการทำอาหารเลี้ยงแขกหรือ การปั้นพระพุทธรูปพระเจ้าทันใจดำเนินไปกระทั่งจนถึงช่วงเย็น ที่มีการขึ้นรูปขึ้นร่างมากขึ้นเกือบจะสมบูรณ์เมื่อไรก็ตามที่มีการขูดขีดรูปร่างบนปูนปั้นที่เด่นชัดมากขึ้น ชาวบ้านก็ดูจะตื่นเต้น เพราะ นั้นหมายถึงงานปั้นใกล้จะสำเร็จ ซึ่งการปั้นพระเจ้าทันใจนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่าต้องปั้นให้แล้วเสร็จภายใน 1 วัน พวกเขาจับตาดูงานปั้นอย่างใจจดใจจ่อ ขณะที่เสียงดนตรีบรรเลง และแผ่วลงเป็นพัก ๆ ก่อนเที่ยง 248 ค่ำ พระพุทธรูปทันใจซึ่งยังไม่ได้ทำการเบิกเนตรก็ถูกนำมาตั้งไว้ด้านหน้าพระประธานองค์ใหญ่ เพื่อให้คนที่ผ่านมาผ่านไปกราบสักการะ

การมีส่วนร่วมในการเล่าเรื่อง ถกเถียงและตรวจสอบข้อมูล

การรับรู้ของชาวบ้าน จนเรื่องราวเหล่านั้นกลายเป็นตำนาน ที่มีการเล่าสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นนับว่าเป็นกระบวนการหนึ่งของความพยายามในการเก็บความทรงจำนั้นไว้ โดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การเล่าเรื่องเช่นนี้แม้ในทางประวัติศาสตร์จะให้ความสำคัญน้อย แต่ทว่าสำหรับชาวบ้านดงมะเดะแล้ว เรื่องเล่าเหล่านี้ก็กลายเป็นสิ่งที่

กลุ่มมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

เป็นประโยชน์สำหรับส่วนร่วม ใน “สนาม” ของการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความทรงจำเชิงพื้นที่ม่อนพระฤาษีและดอยเวียง ครั้งแรกนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านตัวต่อตัว ที่เป็นผู้รู้และเก็บงำเรื่องราวแบบมุขปาฐะนี้ได้อย่างละเอียด ก่อนที่จะนำเรื่องเล่านั้นมา 257 สอบถามบุคคลอีกท่านลักษณะของการเก็บข้อมูลจึงเป็นแบบสามเส้า ก่อนที่จะมีการนำเอาข้อมูลซึ่งผ่านการเรียบเรียงนั้นมาให้กลุ่มผู้รู้ ที่ประกอบด้วยพระสงฆ์ที่มีบทบาทในหัววัดหลัก ๆ อย่างวัดดงมะเด่นำโดยครูบาหล้าอดีตเจ้าอาวาสวัดดงมะเด่ ปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 4 ท่านและผู้นำที่อยู่ในเทศบาลตำบลดงมะเด่และเทศบาลตำบลแม่ลาวอีก 3 ท่าน มาร่วมตรวจสอบข้อมูลอีกครั้ง จากการจัดเวทีการตรวจสอบข้อมูลในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2560 ที่ผ่านมา แก่นำผู้รู้ประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ม่อนพระฤาษีและดอยเวียงแห่งนี้ได้ถกเถียงข้อมูล โดยการบอกเล่าถึงความจริงชุดหนึ่งที่ชาวบ้านรับทราบมา การขยายความ แต่เนื้อหาจากการตรวจสอบนั้นมีความสอดคล้องกันเวทีเล็กนี้ได้เคลื่อนย้ายไปสู่เวทีใหญ่ในระดับของผู้นำชุมชนในเขตเทศบาลตำบลดงมะเด่เพื่อทำการลงความเห็นที่จะให้พื้นที่ม่อนพระฤาษีและพื้นที่ดอยเวียงที่ผู้คนรับรู้มาเป็นพื้นที่ของตำบลที่มีความพิเศษด้านพฤษศาสตร์หรือความหลากหลายด้านพืชพรรณในการดำรงชีพ

ภาพถ่าย: เวทีตรวจสอบข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำบลดงมะเด่ อำเภอแม่ลาว
ในระหว่างวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2560 ณ โรงเรียนห้วยสามผาบ่อง

การสถาปนาสิทธิของชุมชนบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

การเล็งเห็นคุณค่าหรือตระหนักถึงความสำคัญของสถานที่ (Place) ซึ่งมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ที่บ่งบอกถึงความเป็นชุมชนดงมะเด่ได้สะท้อนผ่านปฏิบัติการของชุมชนในการเข้าถึงสิทธิของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ และขณะเดียวกันก็รักษาพื้นที่บริเวณนั้น ให้เป็นพื้นที่ที่ชุมชนสามารถเข้าไปจัดการ (manage) ได้ การสถาปนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านต่อพื้นที่ทั้งสองแหล่งนี้ เกิดขึ้นบนฐานความเชื่อที่สืบทอดกันมา แต่ก็มีข้อที่แตกต่างกันในส่วนของรายละเอียดดังนี้

ม่อนพระฤาษี หากจะกล่าวไปแล้วเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านสามารถที่จะเล่าเรื่องตามที่ตัวเองจดจำมาและมีการนำเอาก่อนหินที่มีจำนวนมากไปทำการพิสูจน์ จนบางรายกล่าวว่าอายุของสถานที่แห่งนี้อาจจะอยู่ 277 ในช่วงเลข 1,000 ปีขึ้นไป แต่การจดจำเรื่องราวนี้ผู้วิจัยถือว่าเป็นความทรงจำของปัจเจก หมายถึงมีบุคคลที่เชื่อเช่นนั้นจำนวนไม่มากนักหนึ่งถึงสองรายและถึงแม้ว่าความทรงจำลักษณะนี้จะเป็นพลังขับเคลื่อนให้มีการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นสถานที่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยครั้งหนึ่งทางชาวบ้านได้นำเสนอโครงการให้กับ 280 ทางเทศบาลตำบลดงมะเด่ เพื่อพัฒนาพื้นที่ แต่ก็เนื่องจากข้อจำกัดของชุมชน หรือ พื้นที่ หรือแม้บางรายจะกล่าวว่าด้วยความที่เป็นสถานที่การบำเพ็ญตบะชาวบ้านบางรายถึงขั้นนำเอาร่าง

ทรงมาเป็นส่วนหนึ่งของการสะท้อนความเชื่อเพื่อที่จะก่อสร้างพระพุทธรูปบนยอดดอย เพื่อเป็นจุดเด่นในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ทว่าม่อนฤๅษีในช่วงแรกนี้ ถือเป็นช่วงที่ชาวบ้านยังหาหลักฐานที่จะมาชี้แจงมากไม่ได้การสถาปนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของม่อนฤๅษี จึงอยู่ในระดับที่เรียกว่า การสถาปนาสิทธิทางอำนาจผ่านรูปแบบของ “ป่าชุมชน” เพราะถือเป็นอำนาจในการที่ชุมชนจะจัดการป่าของตนเองโดยมีการประชุมกลุ่มบ้านในการตั้งกฎระเบียบหากมีบุคคลใดรุกพื้นที่กระทำการอันขัดต่อกฎระเบียบของชุมชน ก็จะได้รับปรับ ซึ่งนี่ถือเป็นความศักดิ์สิทธิ์รูปแบบหนึ่งที่ซ้อนทับลงบนความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ขณะที่ยังเวียงนั้น ด้วยเพราะเป็นพื้นที่ที่มีเรื่องเล่า เกิดขึ้นในช่วงยุคหลังของม่อนพระฤๅษี พื้นที่ที่ปรากฏคูเวียง คูเมือง จึงกลายมาเป็นหลักฐานหนึ่งซึ่งชี้ชัดว่าบริเวณนี้เป็นเวียงมาก่อน แต่ไม่ได้ปรากฏหลักฐานอย่างอื่นแต่ประการใดว่า เป็นเมืองที่มีการปกครองหรือไม่ แต่ชาวบ้านลงความเห็นว่า เป็นป้อมค่ายเพราะบริเวณนี้เป็นป่าดิบ หรือ ดงมาก่อน มีช้างอาศัยอยู่จำนวนมาก การสร้างเวียงจึงเกิดขึ้นเพื่อรองรับผู้คนที่ย้ายมาอาศัยอยู่ด้านล่าง เวลาที่ช้างป่าตกมัน ผู้คนก็เคลื่อนย้ายขึ้นมาอาศัยอยู่ในเวียงหรือเมืองขณะที่บางรายกล่าวว่าเป็นช่วงที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเดินทัพมาและแวะพักที่บริเวณซึ่งเป็นเวียงนี้แต่ก็น่าจะเป็นไปได้ว่าเวียงนี้น่าจะมีอยู่เดิม เพราะคูเมืองเดิมตามคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้านนั้นมีอยู่หลายชั้น คูเมือง

ชั้นนอกนั้นถูกกลบและไถลงไปเป็นทุ่งนา แต่ก็น่าจะเป็นไปได้ว่า พื้นที่ดังกล่าวก่อนหน้านั้นน่าจะมีการตั้งชุมชนอยู่ก่อนแล้ว เพราะพบว่า ในบริเวณที่เป็นดอยมะค่า อยู่ในเขตของหมู่บ้านแพะ หมู่ที่ 9 นั้น มีต้นมะค่าเก่าแก่อยู่ต้นหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มาจับจองนั้นได้กล่าวว่า มีการขุดพบเศษเครื่องปั้นดินเผา กระบอกสุบยาไต้ต้นมะค่านี้จำนวนมาก เจ้าของพื้นที่ซึ่งว่าต้นมะค่านี้มีอายุราว 500 กว่าปี ซึ่งจากหลักฐานในส่วนนี้เองที่ทำให้เห็นว่ามีชุมชนดั้งเดิมที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้แล้ว และผู้คนก็มีอาชีพทางการเกษตร หารของป่า นอกจากนั้นแล้วยังมีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ยามใดที่มีศึก หรือ ช้างป่า ผู้คนก็จะอพยพเข้าสู่ที่สูง บนม่อนดอยนั่นเองในการนี้เรื่องเล่าของดอยเวียงที่ดูจะสัมพันธ์กับการก่อเกิดชุมชนดงมะตะ จึงทำให้ชาวบ้านเลือกที่จะให้ดอยเวียงเป็นพื้นที่อีกหนึ่งแหล่งของตำบลดงมะตะเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ในวันที่ 11-12 มีนาคม 2560 ชาวบ้านได้รวมตัวกันเพื่อทำพิธีบวงสรวงวางศิลาฤกษ์สร้างรูปเหมือนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐานไว้ด้านหน้าทางขึ้นพุทธสถานดอยเวียง พร้อมกันนี้มีการเบิกเนตรพระเจ้าทันใจเพื่อให้ผู้คนได้สักการะ

การอภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษาข้างต้น ผู้วิจัยมีประเด็นถกเถียงและข้อค้นพบดังนี้ที่สำคัญ 2 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

1. ความทรงจำทางประวัติศาสตร์กับการสร้างพื้นที่ของผู้คนดงมะตะ

ภายใต้กระบวนการของการจัดการความทรงจำทางสังคมนั้น บางครั้งความทรงจำทางประวัติศาสตร์พยายามที่จะจัดสรรพื้นที่ให้กับสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะ พื้นที่ของประวัติศาสตร์เอง กับพื้นที่ของผู้คนลักษณะโดยทั่วไปของ “พื้นที่ความทรงจำ” (sites of memory)” นั่นคือ ทำไมเราเลือกที่จะจำ และทำไมเราเลือกที่จะลืมแต่การหยิบเอาความทรงจำออกมานั้นทำให้พื้นที่การปรากฏตัวของผู้คนดงมะตะดูเด่นชัดมากขึ้นภายใต้สภาวะที่พวกเขาเผชิญกับวิกฤติแผ่นดินไหว แม้ว่าความทรงจำนั้นจะเป็นลักษณะของปัจเจกชน แต่คนดงมะตะสามารถสร้างการรับรู้ “ผ่านการเล่าเรื่อง” จากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นความทรงจำทางสังคมร่วม (social memory) หรือที่ Tanabe Shigeharu (2002) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความทรงจำนั้นมีความเคลื่อนไหวขึ้นอยู่กับการอำนาจของปัจเจกที่จะหยิบขึ้นมา ส่วนนี้เองที่ทำให้เราเห็นว่า ชาวบ้านคือ “ผู้กระทำการ” ซึ่งนำไปส่งเสริมให้เกิดเอกภาพทางสังคม และหล่อหลอมให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมขึ้น (Maurice Halbwach, 1992, ศุภชัย สิงยะบุศย์, 2551) หรือ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั่นเอง (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2548) ดังจะเห็นได้ว่าความทรงจำของชาวบ้านดงมะตะ ที่มีต่อพื้นที่ม่อนฤๅษีและดอยเวียงผ่านคำบอกเล่าประสบการณ์ของตนเองกับพื้นที่และเหตุการณ์ หรือ ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับกลุ่มสังคมผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเข้ามาอยู่ตั้งเดิมนั้นได้เก็บจำเรื่องราวไว้ และสะท้อนเรื่องเล่า บางส่วนให้กับลูกหลานรุ่นต่อมาฟังจนทำให้ “ชุดความทรงจำ” ไม่ได้สูญสิ้น อีกทั้งจุดสำคัญของกระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำทางสังคมอยู่ว่าสุดท้ายแล้วชาวบ้านมีปฏิบัติการต่อพื้นที่นั้นอย่างไร หมายถึงชาวบ้านกำลังแปรสารที่ได้รับมาในรูป ของปราชญ์ชุมชน ที่เล่าข้อมูลชุดหนึ่ง ผสานกับหลักฐานที่ปรากฏ เพื่อสร้าง “พื้นที่” ให้กับชุมชน และนอกจากนี้แล้วสิ่งที่ค้นพบคือ ชาวบ้านพยายามสถาปนาสิทธิชุมชนบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขา

กลุ่มมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์

รับรู้มาเพื่อให้พื้นที่ดังกล่าว พื้นที่นั้นสะท้อนสิทธิของชุมชนในการเข้าไปจัดการม่อนฤๅษีและดอยเวียงให้เป็น“ของหน้าหมู” หรือ พื้นที่ร่วมของคนในชุมชน ลักษณะเช่นนี้ผู้วิจัยเรียกว่าเป็นการสถาปนาสิทธิชุมชนบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อยึดโยงสิทธิในการใช้สอยพื้นที่ อีกทั้งสิทธิในความสัมพันธ์กับ “ดวงวิญญาณบรรพบุรุษ” โดยจะพิจารณาเห็นว่าพวกเขาประกอบพิธีกรรมด้วยความเคารพ ซึ่งเป็นชุมชนดงมะตะให้ดำรงอยู่ต่อไป

2. ความทรงจำร่วมที่มีความศักดิ์สิทธิ์ สู่อารมณ์เชิงพื้นที่เพื่อการพัฒนาพื้นที่ อย่างยั่งยืน

ผู้วิจัยพบว่าเมื่อความทรงจำระดับปัจเจกได้กลายมาเป็นความทรงจำร่วมที่มีผลต่อการสร้าง พื้นที่ทางสังคมของผู้คน ตำบลดงมะตะแล้วความทรงจำนั้นได้กลายมาเป็นพื้นที่ของความศักดิ์สิทธิ์อีกด้วยในแง่ที่ว่าประการแรก ความทรงจำทางสังคมมีความศักดิ์สิทธิ์ภายในตัวของมันเองตรงที่ว่าชาวบ้านจะเล่าออกมาในช่วงใด จำเป็นที่จะต้องเล่าหรือไม่ และเล่าแล้วชาวบ้านจะได้ประโยชน์อันใดความทรงจำทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่ผู้คนหวงแหน และเป็นสิทธิส่วนบุคคลประการที่สอง ในปริณทลของความศักดิ์สิทธิ์นั้นชาวบ้านได้แปรความเชื่อ ความคิดส่วนบุคคลผ่าน “การแลกเปลี่ยนข้อมูล” ที่ผู้คนหลายกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ นั่นทำให้เกิดการเกาะเกี่ยวประสบการณ์ร่วมกัน และเพิ่มพลังความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นอีกระดับ ผ่านการเล่าต่อสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานจนทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์โดยทางธรรมชาติ เป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วม” เมื่อความศักดิ์สิทธิ์นั้นไม่ได้เป็นเพียงความเชื่อที่เล่าสืบต่อกันมาในฐานะตำนาน ที่ดูจะไร้ร่องรอย แต่เป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนสามารถจับต้องได้ หมายถึง ชุมชนเข้าไปมีปฏิบัติการที่จะส่งเสริมให้ความศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นเครื่องมือในการปกป้องพื้นที่ซึ่งชุมชนสามารถอ้างสิทธิในการใช้ประโยชน์ในแง่ของการดำรงชีพ รวมทั้งการพิทักษ์ความเชื่อที่ตนมีต่อการใช้สอยพื้นที่ป่า พร้อมกับการเคารพต่อ “ผู้ที่ดูแลพื้นที่ป่าในตำนาน” เช่นดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่มากับทัพพระนเรศวรฯ และนั่นถือได้ว่า “ความศักดิ์สิทธิ์” กลายเป็นนวัตกรรม(evolution) รูปแบบหนึ่งที่อยู่เหนือพื้นที่ทางจิตใจ (mental space) ออกไปอีก เป็นพื้นที่ที่มีความซับซ้อนกล่าวคือมีทั้งจินตนาการ (imagining) ความเชื่อ (belief) เหตุผล (reasoning) และพหุปัญญา (perfectintelligence) (Capistran, 2000 อ้างในพิมพ์ดี อ้อมอรุพจน์, 2556) หรือแ่งนี้เราอาจจะกล่าวได้ว่าพื้นที่ทั้งสองแหล่งนี้เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ประจุด้วยความหมาย (code space) สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของผู้คนกับวิถีการจัดการพื้นที่ (อภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2543: 66) ที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างการจัดการกับความทรงจำของปัจเจกบุคคล มาสู่ความทรงจำของกลุ่มทางสังคม และการจัดการกับเรื่องเล่าให้เปลี่ยนมาเป็น “ปฏิบัติการที่จับต้องได้” คือจัดการกับภูมิศาสตร์ของพื้นที่ในเชิงรูปธรรม หรือ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการจัดการพื้นที่ไปสู่การเป็น “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม” ที่มีประโยชน์สำหรับคนในชุมชน เช่น การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เป็นต้น (สถาพร เก่งพานิช สุกรีและคณะ, 2559) ดังนั้นเราจะเห็นจารีตและกฎระเบียบในการ จัดการพื้นที่ทั้งในแง่ของการนำเอา “กฎหมาย” และ “พิธีกรรม” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของหมู่บ้านดงมะตะมาเป็นเครื่องมือ (instrument) ในการเคลื่อนไหวระดับชุมชน หรือ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการยกระดับความทรงจำเชิงพื้นที่ผ่านเรื่องเล่า (Narrative) ให้กลายมาเป็นการเมืองที่ชาวบ้านมีอำนาจต่อรองเพื่อให้เกิดการเป็นเจ้าของและสามารถเข้าจัดการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืนต่อไป

สรุปผลการศึกษา

พลวัตทางประวัติศาสตร์ของชุมชนตำบลดงมะตะที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมในแต่ละยุคนั้นเรากลับพบว่า ชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้ถูกกระทำเท่านั้น แต่ชาวบ้านกลับมียุทธวิธีในการเลือกที่จะรับการพัฒนาที่เข้ามาอันเห็นว่าเป็นประโยชน์ ในแง่ของการพัฒนาที่เป็นไปตามยุทธศาสตร์ซึ่งมาจากภาครัฐ แต่กระนั้นก็ดีอีกด้านหนึ่งการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองกลับไปกดทับศักยภาพด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือ ศักยภาพของชุมชนในการดึงเอาประสบการณ์ ความทรงจำที่มีต่อพื้นที่ชุมชน ต่อวัฒนธรรมการใช้พื้นที่ร่วมกับให้คุณค่ากับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มาจากตนเองแม้ว่าก่อนหน้านั้นชาวบ้านเองก็มีความพยายามที่จะค้นคว้าแสวงหาหรือพิสูจน์อายุของหินที่ปรากฏอยู่บนม่อนพระฤๅษี และดอยเวียง จนกระทั่งจะจัดการเชิงพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามความทรงจำและเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมากลับมีพลัง หลังจากคณะผู้วิจัยได้ลงไปศึกษาในพื้นที่กระบวนการทางประวัติศาสตร์กลับพื้นตัวมาอีกครั้ง เมื่อชุมชนทำให้เรื่องเล่าผ่านประสบการณ์ของแต่ละปัจเจก

นั้นมา เป็น “เรื่องเล่าของส่วนร่วม” หรือ ความทรงจำร่วม มีปฏิบัติการส่งเสริมให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งสองเป็นพื้นที่ร่วม และใช้กลไก “สิทธิชุมชน” เข้ามาจัดการภายใต้กฎระเบียบของชุมชน ซึ่งเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ในระดับชีวิตประจำวันและพัฒนาไปสู่พื้นที่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้ในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยชิ้นนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงพร้อมกันนี้การเขียนรายงาน บทความจะสำเร็จมิได้หากไม่ได้อาจารย์ที่ปรึกษาที่คอยเน้นย้ำ และชี้แนะแนวทางอันเป็นคุณประโยชน์สำหรับการดำเนินการวิจัย อีกทั้งทีมวิจัย คณาจารย์สำนักวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงรายที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ข้อมูลการจัดเวทีแบ่งปันข้อมูลซึ่งกันและกันและที่ขาดไม่ได้ก็คือผู้นำเทศบาลผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ปราชญ์ชุมชนที่ช่วยให้ข้อมูล ข้อคิดดี ๆ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันตลอดมา ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

พิมพ์ดี เอื้อมธุรพจน์. (2556). แนวคิดรูปแบบของไทย ผ่านภูเขาแห่งความศรัทธาตามรอยการวิเคราะห์-ของเพลโต. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย.9 (กันยายน 2555-สิงหาคม 2556). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 283-300.

สถาพร เก่งพานิช สุกรี เกสรเกศรา และวรลัญจก์ บุญสุรัตน์. (2559). การจัดการพื้นที่ภูเขาศักดิ์สิทธิ์วัด-ม่อนพระยาแช้ให้เป็นสถานที่แสวงบุญและท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. การประชุมวิชาการระดับชาติ0 “สถาปัตยกรรม ทักษะ” และ ระดับนานาชาติ “สถาปัตยกรรมศาสตร์” การประชุมวิชาการวิจัยสร้างสรรค์ : สรรพศาสตร์ทางสถาปัตยกรรม วันที่ 19-20 ธันวาคม พ.ศ.2559 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตลิ่งชัน.

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2551). หลวงพระบางเมืองมรดกโลก: พื้นที่พิธีกรรมและการท่องเที่ยวเชิงอัตลักษณ์ในกระแสโลกาภิวัตน์. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา. มหาสารคาม:มหาวิทยาลัย.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2548). ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน: ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์.- กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2543) “พื้นที่” ในทฤษฎีสังคมศาสตร์” ใน ธรรมชาติ วัฒนธรรม พื้นที่ สังคม.ชุดศักดิ์ วิทยาคัดบรรณาธิการ. วารสารสังคมศาสตร์ วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 12 (2): 67-68.

Damrikun, Suraphon. (2002). Phaen Din Lanna. [Lanna Land] 2nd Printed. Bangkok: Mueang Boran.Halbwach, Maurice. (1992). On collective memory. Edited, translated and with an introduction by Lewis A.Coser. London: The University of Chicago Press, Ltd. Shigeharu, Tanabe and Keyes, Charles F. (2002). Cultural Crisis and Social Memory Modernity and Identity in Thailand and Laos. USA and Canada: Routledge Curzon.

Valipodom, Srisak (1999). Phu Kao Sak Sit Kap Kwam Pen Sakon. (In Thai) {Sacred Mountain with the Universality}. Mueang Boran Journal. Bangkok: Mueang Boran.